

Урош С. ШЕШУМ*
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

СТВАРАЊЕ СРПСКЕ ТАЈНЕ САМООДБРАМБЕНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У МЕТОХИЈИ И НА КОСОВУ 1904–1905.**

Апстракт: Рад се бави покушајем стварања тајне самоодбрамбене организације Срба у Косовском Поморављу, Сиринићу, на Косову и у Метохији 1904–1905. године. Организовање је било базирано на наоружавању становништва, формирању потајних чета и канала за пренос оружја од српско-османске границе преко Шар-планине и околине Тетова, до српски изјашњених крајева преко Вардара, у Порече и околину Кичева. Авантуристи и бившем хајдуку Саватију Милошевићу, службенику битолског и приштинског конзулата, поверена је дужност стварања организације. Уздајући се у своје старе везе са Албанцима у Метохији, организацију коју је створио, и чињеницу да је његов сарадник Лазар Кујуџић био родом из Ораховца, Милошевић је покушао да преведе чету и товар оружја преко Косова и Метохије до околине Кичева. Седмочлана српска чета сукобила се са османском војском и локалним Албанцима у Великој Хочи, где је уништена до последњег човека. Његовом погибијом организација која се тек налазила у стварању престала је да постоји, а рад на њој напуштен.

Кључне речи: Стара Србија, Српска четничка акција, Османско царство, Велика Хоча, Ораховац.

ЗЛОЧИНИ, КАЗНЕ И МАРТИНКЕ

У североисточном делу Косовског вилајета у последњој четвртини 19. и почетком 20. века српско становништво било је од стране османских власти готово препуштено самовољи албанских главара, качачких банди, верском фанатизму или користољубљу Албанаца муслимана. Пошто су били лојални браниоци интереса султана и ислама, у зависности од толерисања племенске анархије, изостанка регрутовања у низам и пореских оптерећења, османске власти су прорачунато допуштале Албанцима живот у безвлашћу и игнорисање државног ауторитета. Поред жеље да се лојално муслиманско становништво задовољи, изостанак труда да се

* Ванредни професор, ORCID 0009-0007-7158-441X, uros.sesum@f.bg.ac.rs

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

српски поданици заштите од албанског насиља лежао је и у османској политици верске хетерогенизације пограничних крајева према Србији и Црној Гори. Практично обесправљени невољношћу или немогућношћу представника власти да их заштити од албанских напада, Срби, којима за разлику од суседа муслимана није било дозвољено ношење оружја, нису имали могућности да се сами одбране, што је изазвало њихово константно исељавање, пре свега у Србију, али и у Црну Гору и живот под константним терором наоружаних качака и неодметнутих албанских суседа. Покушаји српске дипломатије, интензивирани након отварања конзулата Краљевине Србије у Приштини 1889. године да дипломатским путем на Порту или код великих сила израде заштиту српског народа у Косовском вилајету или да хватањем веза са албанским главарима поправе положај сународника, нису дали резултате. Толерисање албанске анархије и процеса измене верско-етничке структуре били су део османске политике, од које Порта није одустајала, већ је само повремено, углавном у случају притиска сила на одређеним тачкама завођен ред или изиграване од стране сила захтеване реформе. На српске жалбе и ноте у осетљивим спољнополитичким тренуцима Порта је одговарала формирањем комисија или истрагама које су унапред биле осмишљене да не реше проблеме Срба или су спровођене тако да не донесу резултате (Јагодић 2009: 152–153, 183–218, 240–304, 310–331). Погоршање положаја Срба новим расламсавањем Источног питања 1895–1896. године довело је јуна 1896. до предлога скопског конзула Михаила Ристића председнику владе Стојану Новаковићу да се спроведе наоружавање Срба Призренске казе куповином пушака у самом Царству, са чиме се слагао и приштински конзул Бранислав Нушић. Будући да су буџетске могућности биле мале, а у изостанку других могућности пружања помоћи сународницима, давање прилике да покушају да се појединачно сами бране оцењено је као нужна мера. Председник владе одобрио је и наложио тајно наоружавање Срба на Косову и у Метохији османским пушкама система Хенри&Мартин, заробљеним у рату 1877/1878. године, које су се чувале у Нишу. Иако започето 1897. године, дотурање пушака Србима у Метохији и на Косову није систематски и плански спровођено, те није дало ни задовољавајуће резултате. Захтев за хитним и систематичнијим наоружањем Срба пушкама из нишког магацина влади уследио је од стране приштинског конзула Светислава Симића у фебруару 1899. године, у контексту могућег погрома над Србима Митровачке казе. Симић је осим због нужности самоодбране наоружавање сматрао потребним и ради дизања морала међу Србима, као вид притиска на Порту да поради на безбедности и заштити Срба и због могућности пада угледа Србије међу сународницима у Османском царству, услед чињенице да је Црна Гора у близини својих граница наоружавала српски живаљ. Одлука о наоружавању донета је јула исте године у Нишу, на Конференцији српских конзула у Османском царству. Због неискства у раду и изостанка нужног степена конспирације, процес наоружавања Срба у Ибарском Колашину завршио се Колашинском афером, истрагом оружја праћеном злочинима и терором, који је заустављен тек захваљујући реакцији руске дипломатије. Наоружавање Срба, међутим, није престало, али се радило обазривије и стрпљивије. Током 1901. и 1902. године око 100 пушака пребачено је у Подримље, највише у села Велику Хочу

и Оптерушу, старањем ректора Призренске богословије Стеве Димитријевића (Батаковић 1990: 269–284; Зарковић 2008: *pasim*; Зарковић 2021: 382–395; Јагодић 2009: 317, 329, 337).

Други, такође нелегалан вид заштите Срба од насиља албанских качака, огледао се у организовању њихових убиства. Суочен са изостанком жеље османских власти да стану на пут терору над Србима Приштинске казе, који је вршио качак Диља Исеновић, на личну иницијативу или по одобрењу виших власти, српски приштински конзул Тодор Станковић, пустио је глас да ће његов убица бити награђен. Качак је 1898. године убијен, а да конзул и Србија нису били компромитовни. Истом методу прибегао је 1899/1900. године и конзул Светислав Симић, организујући убиство качака Дин Бурјана, који се налазио под заштитом моћног приштинског муфтије Мустафе Рамадановића. Након ових ликвидација, Срби из околине Приштине и Ѓијлана, које су двојица разбојника терорисали, могли су неко време да одахну, а качацима је поручено да њихова дела, без обзира што их власти не гоне, неће проћи без казне. Схвативши да је деловање качака последица, а да су узрочници муслимански прваци који их штите и упућују на акције, Симић је председнику владе Владану Ѓорђевићу предложио организацију убиства приштинског муфтије Рамадановића и сјеничког угледника, Мустафа-паше Ѓатовића, који је не само усмеравао чете муслиманских разбојника на убиства виђених Срба већ је формирао и ликвидаторску чету, која је за циљ имала убиства српских првака. Председник са резигнацијом није прихватио овај предлог, одбивши могућност да се држава служи услугама плаћених убица, као главни аргумент, уз достојанство државе, истицао је могућност погрома над Србима (Јагодић 2009: 331–332; Шешум 2018: 235–236).

Поставши 1901. године шеф Просветно-политичког одељења Министарства иностраних дела, а уз одобрење новог председника владе Михаила Вујића, Светислав Симић је добио прилику да спроведе у дело своје намере. Његово уверење да ће убиства качака и њихових заштитника донети побољшање положаја Срба, што се краткорочно потврдило на локалном нивоу после ликвидација Исеновића и Бурјана, делили су многи одважнији Срби из Старе Србије, али и виши и нижи чиновници и утицајне личности у Србији. Милан Рађеновић, Србин из околине Сјенице, убио је 1900. године Адила Пашића, вођу Ѓатовићеве ликвидаторске чете и пребегао преко границе на Јавору у Србију. Јаворски царинарник Васа Димитријевић примио је, скривао и нашао уточиште Рађеновићу, да би му 1901. године придодao четири, пет људи, с којима је упадао у околину Сјенице и ликвидирао неколико качака и зулумћара. Пошто смрт Пашића и осталих зулумћара није нагнала Ѓатовића да престане са ликвидацијама Срба, руднички окружни начелник Васа Драгићевић у спреси да Димитријевићем, послао је јуна Атанасија Средојевића да покуша атентат на Ѓатовића минирањем конака у коме је живео. Атентат је био неуспешан и за резултат је поред хапшења атентатора имао и затварање 12 српских сјеничких првака. Оно што Ѓатовић није успео да учини путем убица, извршиле су власти хапшењем. Ипак, сјенички првак се више није осећао сигурним, те је крајем 1901. отишао на хаџилук у Меку, на коме је преминуо. Сјенички муслимани су се устрашили. До погрома над Србима није дошло, качаци

и аге су неко време избегавали српска села, а злочини су за неко време престали (Јагодић 2008: 213, 231–232; Шешум 2018: 236–237).¹

У циљу припремања канала за несметан прелаз чета и оружја од српско-османске границе у близини Ристовца до манастира Светог Прохора Пчињског и кумновске околине, Симић је 1901. године организовао убиство албанског првака из Прешевске казе, Кадри Заима из села Кленике. Убиство је након једног неуспешног покушаја успешно извршено. Као и у случају убиства Пашића, претходне године и Заима је убила мања група Срба одметника, која је тајно прешла српско-османску границу, уз подршку и помоћ српских пограничних чиновника. Најмљење муслимана или Албанаца убица повлачило је за собом могућност уцењивања налогодавца од стране извршиоца и компромитацију српских првака и конзула од њихове стране, независно од успеха подухвата, док је слање Срба одметника, иако је носило опасност компромитације званичне Србије, било ризично само уколико би извршиоци били ухваћени и спремни да одају своје налогодавце. У сваком случају, Симић од своје идеје помоћи сународницима закулисним кажњавањем заштитника злочинаца очигледно није одустао, али је, вероватно због избијања Колашинске афре, привремено обуставио њено спровођење (Шешум 2018: 237–249; Шешум 2019: 61–62). Независно од ових подухвата Светислава Симића, фебруара 1902. године извршено је убиство Хаџи Мула Зеке, првака пећких албанаца, најутицајније личности у Метохији, који је попут Ђатовића у околини Сјенице и муфтиј Рамадановића на Косову био заштитник качака и инспиратор многих убистава Срба. Убиство је организовала председница хуманитарног друштва „Одбор“, госпођа Књегиња Љубица Милка Вуловић, судећи према сачуваној грађи, могуће уз благослов највише власти, унајмљујући извршиоца Адема Заима. Било да је Симић страховао од могућег погрома над пећким Србима или што је замерао Вуловићки рад на своју руку, мимо његовог знања, или пак из оба разлога, тек на срећу пећких Срба до погрома није дошло (Шешум 2018: 249–251).

АРХИТЕКТА РЕВОЛУЦИОНАРНЕ МРЕЖЕ И ЊЕНИХ КАНАЛА

Интензиван рад Светислава Симића на организовању српске четничке акције јужно од Шар-планине од 1901. године у много чему је био повезан са потребом заштите и организовања Срба северно од поменуте планине. Симићу су као спроводитељи његових намера у Старој Србији били потребни вишеструко способни појединци, који су познавали простор, људе и прилике, способни да без велике буке врше поверљиве послове и да о њима не говоре, а да притом буду поуздани. Савршена личност за такву врсту послова био је Саватије Милошевић. Оглашен неправедно

1 Председник владе Вујић одобрио је предлог начелника Драгићевића о покушају ослобађања атентатора Средојевића мићењем стражара који су га чували. Вујић није укорио Драгићевића за покушај атентата, те се може стећи утисак да је знао за његове активности. Међутим, нема конкретног доказа да их је одобрио. Симићев предлог његовом претходнику да се убије Ђатовић с друге стране даје разлог за сумњу да су Драгићевић и Димитријевић радили у договору са Симићем или по његовим налозима. Није немогуће, мада је мање вероватно, да су радили у истом циљу на своју руку. Убиство Кадри Заима снажно упућује на могућност да је и атентат на Ђатовића такође организовао Симић. Његов ранији предлог у истом смислу Владану Ђорђевићу даје основа да помисли да је давао налоге рудничком начелнику (Шешум 2018: 237).

хајдуком 1897. године он је, вршећи личну освету, убио студеничког среског начелника, након чега је шест година, са уточиштем у Црној Гори, крстарио по Рашкој области, Метохији, скадарској околини, Плаву и Гусињу, где је развио познанства и стекао пријатељске везе са многим утицајним Албанцима, између осталих и са Хаџи Мула Зеком, код кога је често налазио уточиште за време одметништва. Везе са радикалском емиграцијом у Црној Гори и оптужбе да је планирао атентате на два последња владара Обреновића утицали су по Мајском преврату да се његово одметништво и емиграција перцепирају као последица политичког прогона. Пошто се пре почетка јула 1903. године вратио у Београд, упркос чињеници да је и даље био оглашени хајдук и да га је суд ослободио гоњења тек у јесен 1904. године, добио је нови идентитет и исправе и званично постао Сава Милићевић. Већ 10. јула „Милићевић“ је постављен за службеника, чиновника српског конзулата у Битољу. Министарству иностраних дела заправо су од чиновничких биле потребније његове везе и завереничке вештине (Шешум 2024: 140–166). Непун месец по именовану Милошевића/Милићевића за дијурнисту, хонорарног службеника конзулата у Битољу, у Крушеву је на Илиндан избио устанак који је организовала и водила организација Тајна македонско-одринска револуционарна организација (ТМОРО). Након што су османска војска и башибозук, локална муслиманска милиција, бруталним мерама убрзо угушили устанички покрет, велики број локалног православног становништва нашао се на згариштима без игде ичега. Током јесени 1903. и зиме 1903/1904. године из Србије је у пострадале крајеве пристигла помоћ српске државе, али и добротворних друштава. Поред изасланика хуманитарних удружења у устанком страдале крајеве су пристигли и прерушени изасланици Српске четничке организације формиране у Београду септембра 1903. године, извиђајући под маском хуманитараца могућности за отпочињање српске четничке акције. Мисија изасланица Кола српских сестара, иако непланирано, пружила је прилику за стварање основа четничке организације у Битољском вилајету. У исто време пострадале је, свакако у циљу извиђања и проматрања основа за стварање четничке организације, обишао и Саватије Милошевић. Његово присуство забележено је тада у битољским селима Смилеву и Ђавату (Степановић 1913: 86–87).

Пре краја марта 1904. године Милошевић је по налозима шефа Просветно-политичког одељења Светислава Симића формирао локални Битољски одбор српске четничке организације у Битољу. Након што је формиран одбор у центру Битољског вилајета, организација је разграната стварањем њених месних одбора путем српске црквено-просветне мреже у свим српски изјашњеним заједницама вилајета. Као реакција на убиство три српска првака у околини Кичева и у Поречу од стране комита ТМОРО-а, које су убиствима желели да изјашњене Србе страхом приморају да уђу у њихову организацију и постану верници бугарске организације, у Поречу је формирана мала српска самоодбрамбена чета, која је добила гаранције свих српских поречких села да ће је штитити и снабдевати у замену за њену одбрану Пореча од комита ТМОРО-а. Недуго након формирања четице, Саватије Милошевић је током априла организовао пребацивање у Порече из Битоља старог војводе Мицка Крстивића, вође Брсјачке буне 1880/1881. године, који се од 1901. године налазио у некој врсти кућног притвора у Битољу, и поставио га за старешину чете.

Како су јула 1904. године из Србије старањем Светислава Симића послате четири чете у Порече, Дрмкол, околину Прилепа и у Скопску Црну Гору, указала се потреба да се поред оног у Битољу формира и одбор у Скопљу. Саватије је услед тога иницирао стварање Скопског одбора током истог месеца. Ваља нагласити да је о раду на организацији и четама Милошевић извештавао непосредно Светислава Симића, као и да је у погледу свог рада уживао подршку председника владе и министра иностраних дела Николе Пашића (Вучетић 2007: 271–272; Вучетић 2018: 89–92, 107–108, 111–114; Шешум 2019: 112–119, 162–163).

Након што је створио мрежу организације у Битољском вилајету и обезбедио вођство прве српске чете на његовом простору, Саватије је почетком јуна 1904. године писао министру иностраних дела Николи Пашићу да је четнички рад у Битољском вилајету постављен на добре основе и да самоодбрана има изгледе за даљи напредак. Истакао је да је његово присуство у Битољу надаље непотребно, будући да су локални национални радници боље познавали терен и прилике од њега и толико добро развијали посао да је његова улога сведена на помоћничку. Милошевић је Пашића обавестио да је у међувремену оживео раније везе са виђенијим Србима и Албанцима у делу Старе Србије северно од Качаника, те је тражио да буде премештен у приштински конзулат, где би, уколико му се друге активности не одобре, *бар њомојао информацијску службу*. Истом приликом истакао је потребу рада на организовању Срба у Старој Србији северно од Шар-планине и Качаника. Пашићу је изложио да организациони рад у Рашкој области на Косову и у Метохији не мора да буде револуционаран као у Јужној Старој Србији, али да се српски утицај мора ојачати, уколико се жели напредак јужно од Качаника. Милошевић је истицао потребу за сарадњом са Црном Гором у Метохији и јужном делу Рашке области и престанак такмичења са њом у погледу утицаја над тамошњим српским живљем. Такође је предложио и отварање „консуларне агенције“ у Митровици, која би се повезала са Куршумлијом и царинарницама на Рашкој и Јавору, јер је приштински конзулат често био „одсечен“ од Метохије и Рашке области. Из тог центра, уз помоћ руског митровачког конзулата, сузбијао би се рад митровачког аустроугарског конзулата и агентуре Двојне монархије. Милошевић је истакао да се у погледу предлога везаних за северни део Старе Србије са њиме у потпуности слагао и скопски конзул Михаило Г. Ристић. Пашић је, бар што се тиче премештаја, усвојио Саватијеву молбу и он је ускоро постао писар приштинског конзулата.² Веома је вероватно да се Пашић истом приликом сложио и у погледу организовања Срба на простору од Копаноника до Шар-планине и Проклетија, јер су убрзо почеле да пристижу вести о раду на српском тајном организовању у Полимљу и у Метохији.

Већ 9. јула министар унутрашњих дела Стојан Протић обратио се Николи Пашићу информацијом да је сељак из Бобова код Пљеваља шест дана раније отишао у Београд носећи писмо три финасијска стражара са карауле Крајчиновца на Увцу, упућено генералу Јовану Атанацковићу, члану Централног одбора српске

2 Средином јуна 1904. године Милошевић је из Битоља отишао у Београд да лично реферише о поверљивим пословима које је обављао. Пре средине октобра већ је сигурно био писар конзулата у Приштини (Бајин 2021: 48; ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 228, 240, 506; Додатак 1 2008: док. бр. 62).

четничке организације у Србији и посланику Алекси Жујовићу, иначе, пријатељу из емигрантских дана Саватија Милошевића. У писму су питали да ли ће се и када слати оружје за пребацивање народу преко границе. Протић је сазнао да су финанси инсистирали на састанку са старешином манастира Бање код Прибоја, коме су наложили да им састави списак „прави(х) Срба“, односно поузданих, којима би се издало оружје. Сматрајући овај рад опасним, Протић је Пашићу скретао пажњу на три финанси и људе који су по његовом уверењу радили мимо знања МИД-а.³

Вицеконзулу приштинског конзулата Настасу Настасијевићу механдија Лука из Ораховца јавио је 22. августа 1904. године да се ораховачки учитељ српске школе Марко Кецовић, по нечијем налогу, прерушен, креће по селима Пећке казе. Изражавајући страх од могућег погрома, вицеконзул је надлежнима детаљно пренео извештај из Ораховца. По њему, учитељ је свим Србима из пећких села, који су раније добили пушке мартинке из Србије, наводно око 1000 цеву, заповедио да оду у Србију, тамо приме наређења, упишу се у некакав списак, закуну се под претњом смртне казне да неће издати, а затим се врате у завичај и чекају даља наређења (Перуничкић 1988: 205).

Описано организовање Срба у околини Пећи, и састављање спискова поузданика у Полимљу, крајевима у којима је Милошевић током емиграције боравио, унеколико подсећа на месну четничку организацију каква је постојала јужно од Шар-планине већ у то време и каква је тамо изграђивана и доцније почетком 1905. године, те се чини да је Саватије организациону мрежу почео да ствара од области у којима је већ имао контакте и унапред знао ко би био добар и поуздан сарадник. Поред тога, горњи опис организовања Срба из околине Пећи готово потпуно се поклапа са описом Милошевићевог организовања преноса оружја од српске границе до гњиланског села Доморовца и стварању доморовачке месне организације током јесени исте 1904. године, који је оставио Станислав Краков.

Наиме, доморовачког учитеља Стојана Дајића Милошевић је у Приштини упутио како да створи месну четничку организацију, а затим му је поверио да преко сопствених контаката на истоветни начин организује гњилански, а доцније и феризовићки крај и Сиринић, који би у будућности били организационо повезани са Скопском Црном Гором, четнички већ организованом области северно од Скопља на Шар-планини. Дајић је организовање по добијеним упутствима требало да започне проналажењем вичних људи који би из Србије доносили оружје у Доморовце, одакле би се оно даље распоређивало по ближој и даљој околини. Дајић је изабрао двојицу поузданих сеоских момака и локалног бакалина, које је најпре заклео четничком заклетвом, а затим их упутио на посао преноса оружја. Поред ове тројице, у послове је упутио још само сеоског свештеника (Краков 1930: 101–102, 108–109; 118–119).⁴

3 Додатак 1 2008: док. бр. 40.

4 Краков је поглавље о наоружавању Доморовца и укључивању села у организацију написао на основу казивања самог Дајића. Описујући почетак рада, Краков 1930. године наводи да је Дајић у тајни посао прво упутио доморовачког свештеника Ђорђа Поповића, који је заиста у то време био сеоски парох. Доморовчани који су се одазвали тајном послу преноса оружја били су Стојан Цветковић Селић, Величко Трајковић и бакалин Стојко Нура. У списку издатог оружја Србима из Османског царства из децембра 1904. године налази се и име Стојана Дајића, за кога

Будући да Настасијевић није био упућен у то ко је издавао налоге ораховачком учитељу, очигледно је да су организациони послови вршени мимо његовог знања. Вицеконзул је искључен из тајних активности, вероватно услед труда да се у случају провале организације избегне компромитовање конзулата, а могуће и зато што је сматран непоузданим и нелојалним.⁵ За разлику од Настасијевића, у кога очигледно није имао поверења, Саватије Милошевић је у новом приштинском конзулу Мирославу Спалајковићу, који је на дужност ступио септембра 1904. године, стекао старешину који не само да је био спреман да пренебрегне службену хијерархију и да га прихвати као саветодавца већ и да му препусти главну реч у стварању тајне мреже. Крајем октобра 1904. године Спалајковић је, поред захтева за повећањем издавања за конзулат и осталих мера усмерених на побољшање положаја Срба у рејону његовог дипломатског старања, предлагао Николи Пашићу и тајни рад са Албанцима и против Албанаца. Конзул је министру предлагао да се међу угледним албанским главарима развија мржња према Аустроуграској и да се качаци који су Србима загорчавали живот ликвидирају помоћу најамника.⁶ Посебно је истакао потребу да се, где је то могуће, изазива међусобна крвна освета међу Албанцима. Као неопходан предуслов рада са Албанцима и против њих истакнута је потреба чвршћег повезивања Срба кроз црквене и школске институције, али и мимо њих, тако да би сви сложено деловали по налозима конзулата. Последње се, по свему судећи, односило на организацију самоодбране. Пашић је конзулов предлог прокоментарисао белешком да ће се извођењу плана постепено приступати и да ће се одобрити повећање буџета конзулата. Белешка шефа конзуларног одељења Јована Јовановића Пијона открива колики је утицај писара на конзула заправо био: „Све ове ствари и предлоге о раду у Ст. Србији изнео је нашироко и надугачко

је предвиђено давање четири пушке мартинке са по 100 метака. Извесно је да су биле намењене за Дајића, Селића, Трајковића и Нуру. Приликом дељења оружја Србима у Метохији, Сиринићу и другим крајевима северно од Качаника почетком јануара 1905. године, Милошевић је наглашавао да ће сви који приме оружје бити заклети, те је доморовачко заклањање изведено свакако по истом упутству и принципу (Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко одељење (=ПО), 1905, Ф. 5, Д. 9, шифровани телеграми из Враћа 10/23. 1 – 25. 8/7. 9. 1905; Додатак 1 2008: док. бр. 89, 110; *Српски свештенички календар* 1908, XXXVII).

- 5 Настасијевић није био популаран међу Србима у рејону свог конзулата. Сматрало се да је сувише снисходљив према османским властима, као и да је интригант, неискрен и непоуздан. Од својих пријатеља у Пећи и Приштини Милошевић је чак дочуо да Настасијевић чини услуге Турцима. Што се тиче извештавања министра Протића о наоружавању Срба уз југозападну границу, узрок је лежао у труду да се ствар изводи у што већој тајности. Манир неоодољиво подсећа на загранични рад током 1901. године, о чијем спровођењу је обавештаван и укључиван у послове најмањи могући број људи. Обично само они који су непосредно извршавали задатке и они који су им непосредно омогућавали извршење (ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 506).
- 6 Милошевић за разлику од Спалајковића није у свом извештају помињао ликвидацију зулумћара. Он је ипак на томе у пракси радио. Осмог новембра писао је Рујанцу да би било добро да међу четницима које је слао у Прешевску казу пронађе некога ко познаје гњиланску околину, како би смакао два до три зликовца. Уколико би се такав нашао, Милошевић би обавезао своје поверенике из околине Ђигалана да га наместе на заседу, а он би лично отишао на терен да све организује. Милошевић је, дакле, за разлику од конзула, убиства качака планирао да изводи преко српских одметника, а не преко качака, јер се такав метод тајног рада већ показао успешним (Додатак 1 2008: док. бр. 63).

г. Саватије М. Милошевић, чиновник Приштивскога Консулата, који је неколико година провео у Ст. Србији отуд Качаника и одовуд Шаре – још летос. Похвално је што их је г. Консул акцентовао без контроле – јер су тачне“.⁷

У представљеним предлозима Спалајковића и Милошевића Пашићу није поменута потреба наоружавања Срба нити је представљен начин њиховог месног организовања, али ни улога организације северно од Шар-планине. Међутим, наоружавању и организовању приступило се недуго након што је Пашић забележио да ће се остваривању идеја Милошевића и Спалаковића поступно приступати. Спалајковић је још средином октобра 1904. године тражио од Пашића да се одобри и омогући наоружавање косовскометохијских Срба, док је Милошевић од Аксентија Бацетовића Рујанца, повереника Српске четничке организације у Србији, почетком новембра с позивом на Спалајковићево обраћање Пашићу у погледу оружја тражио да се на карауле Новаково и Зајчевце допреми 100 пушакa за наоружавање казе Тетово и нахије Гостивар, али и Сиринића и неродимске околине, како би српско становништво могло да се брани од напада појединих Албанаца. Из Министарства је врло брзо стигло одобрење, оружје је набављено и опредељено, па су се конзул и његов писар током децембра посветили планирању и организацији раздавања оружја и састављању списка оних којима је оружје требало бити дотурено. Планирање и састављање списка је до 14. јануара 1905. године окончано и састављен је списак од 200 људи у Сиринићу, Средској, околини Феризовића и Пећи, док је наоружавање Подримља, које је већ имало одређен број пушакa, преношених од 1899. године, остављено за наредни период. Са преносом се почело већ два дана доцније, када је Тома Мојсић Моравчевић из Велике Хоче по Саватијевој препоруци у Медвеђи примио 50 пушакa и 10 револвера.

У архивској грађи није сачувано много докумената о систематском наоружавању Срба Гњиланске казе, јер су они вероватно у највећој мери наоружавани посредно, преко Прешевске казе, у склопу акција наоружавања крајева јужно од Шаре. Крајем октобра или почетком новембра 1904. осам људи пренело је у манастир Св. Архангела Гаврила у Драганцу четири товара оружја и муниције са српско-османске границе. Систематско и планско наоружавање отпочело је најкасније до 12. децембра 1904. године, пре ког датума је доморовски учитељ Стојан Дајић примио прве четири пушке са по сто метака, за себе и своја три сарадника. По Станиславу Кракову, односно ономе што је сазнао од Дајића, након Доморовца, од стране Дајића, преносом пушакa из Србије, наоружана су села Горње и Доње Кормићане, Ранилуг, Петровац и Дреновце. Дајић је не само организовао и наоружао

7 Милошевић је 3. 11. 1904. године писао Рујанцу да поручи Пашићу да послови у Приштини и другим крајевима добро иду. Истом приликом саопштио му је да је у сагласју са Спалајковићем, кога је јако хвалио, саставио опширан предлог о раду у рејону приштинског конзулата, који се већ налазио код Пашића, те да председника владе замоли да га пажљиво погледа. Уколико се радило о горе изнетом плану, а сва је прилика да је тако, Пиждонова иронична белешка добија оправдање. У писму послатом пет дана доцније на исту адресу, Милошевић је, између осталог, поручивао Рујанцу да му међу четницима које је слао у прешевски крај пронађе оне који познају гњиланску околину како би их употребио за ликвидацију неколико тамошњих качака, што упућује на то да се Пашић сагласио и са предлогом о ликвидирању разбојника (Јагодић 2009: 340; Бајин 2021: 48; Перуничкић 1988: 193, 211–213; Додатак 1 2008: док. бр. 62).

гњиланска села већ је до пролећа 1905. године пренео неколико контингента пушака до Сиринића, пребацујући их до Скопске Црне Горе.

Наоружавање приштинске околине истовремено је спроводио Спалајковић непосредно, чему није био највичнији. Он је сазвао збор виђених Срба у Приштини и у посао укључио млађе људе. Окупљање виђених Срба у Приштини није могло остати тајна за Албанце и власти због укључивања великог броја људи, те су убрзо и једни и други сазнали за пренос оружја, па је један товар пушака ухваћен. Локални Албанци сазнали су и имена појединца који су примили пушке, те су седам наоружаних сељака убрзо убили њихови суседи Албанци (Краков 1930: 119; Ј. Поповић 1987: 182; Бајин 2021: 48, 339; ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 620; Додатак 1 2008: док. бр. 63, 110, 111, 147, 156; Перуничкић 1988: 230–231).

Пре него што је почео да шаље оружје у Метохију, Милошевић је успео да неопажено од власти и Албанаца створи мрежу тајне организације по селима од шире околине Феризовића до Пећког Подгора. У њу су ушли свештеници, учитељи и поједини сељаци. Њима је наложено да у својим крајевима формирају тајне уже одборе, који ће бити одговорни за давање налога и задатака људима за које је предвиђено да приме оружје. По добијању пушке свако се морао заклети да ће све држати у тајности а да ће са созаклетницима у свом месту *народ крейиши и међусобно йомайиши*.⁸ Сасвим сигурно ова мрежа се надовезивала на гњиланску коју је већ раније формирао Дајић, јер пренос оружја од српске границе до феризовићке околине и Сиринића без постојања гњиланског канала не би био могућ. По штуром опису функције организације српских заједница северно од Шаре коју је оставио Милошевић, може се закључити да је Саватије предвидео да њен примарни задатак буде пренос оружја из Србије преко Шар-планине. Поред тога, она је требало да омогући стварање потајних сеоских четица које би притицале у помоћ оним селима која би напали качаци и тиме подизале морал Срба. По замисли главног организатора у ову организацију били би укључени само чланови одбора и наоружани чланови – „четници“, док је њено постојање морало остати тајна за остале Србе, свакако из страха да је Албанци и власти не открију што би изазвало несагледиве штетне последице по српски живаљ.⁹

Григорије Божовић пренео је 1930. године казивање свог оца проте Вукајла о његовом сукобу са Саватијом у погледу проширења описане организације на Ибарски Колашин. Наиме, прота Вукајло који се тада налазио у изгнанству

8 Тражење списка од старешина манастира Бања од стране финанси са српске границе, извесно је тражен да би се створила мрежа поузданика и одбора. Додатак 1 2008: док. бр. 110.

9 Милан Ракић је јануара 1907. године дао анализу претходног рада приштинског конзулата са Албанцима. Набрајајући кораке које је МИД-у предлагао Мирослав Спалајковић, навео је и његову идеју формирања српских чета у Пећкој кази. По ономе што је Ракић о тој идеји донео, те чете би требало да буду састављене од мештана који би ноћу крстарили по околини својих села, штитили их од напада и качаца на убиства и нападе враћале истом мером. Ове чете биле би преко угледних домаћина и првака контролисане из конзулата. Ракић је навео да је Министарство по овом питању Спалајковића оставило без одговора. Очигледно се радило о организацији коју је стварао Саватије Милошевић. Она је настала и пре него што ју је МИД одобрио, али изгледа да никада није заживела онако како је осмишљена, односно даље од стварања одборске мреже се није ишло (Ракић 1985: 96–97, 102–103).

у Куршумлији искористио је свој утицај да спречи сваки Саватијев покушај организовања и наоружавања Колашина. Милошевић се љутио и чак претио проти, али су разлози Божовића и бојазан да се не понови Колашинска афера из 1901. године, утицали на надлежне да натерају творца четничке мреже да одустане. И заиста, организација није стварана од српске границе из правца југозапада, те су Копаоник и Колашин остали без сопствене тајне мреже (Божовић 1930: 280).

Улога главног теренског поверника за четничку акцију Министарства иностраних дела није дозвољавала Милошевићу да се посвети само организацији области до Качаника и Шаре. Током новембра и прве недеље децембра неколико пута је по налозима МИД-а путовао на релацији српска граница – Приштина – Скопље, организујући на терену пренос оружја у крајеве с обе стране Шаре и усмеравајући саветима рад теренских четничких одбора, пре свега оних у Битољу и Скопљу.¹⁰ Крајем 1904. године Мирослав Спалајковић се услед честих Милошевићевих одлазака из конзулата и његовог рејона, уз све разумевање за потребе тих путовања, жалио МИД-у на немогућност правилног рада конзулата, нарочито на пословима поверљиве природе. За жалбу је, ако би се узеле у обзир потребе легалних послова било разлога, јер је Милошевић, фактички једини службеник конзулата, пробавио у Скопљу по организационим пословима целу другу половину децембра 1904. године.¹¹

Организациони тајни рад, међутим, налагао је Саватију стално кретање на линији Приштина–Скопље. Током боравака у Скопљу и његовој околини он је радио на организационом повезивању организованих села са две стране Шар-планине, пре свега ширећи и учвршћујући мрежу канала за пренос пушака и тражећи алтернативне начине за долазак до њих. Спасоје Стојановић Тановић, син Тане Моравчевића из Велике Хоче, који је за рачун једне албанске породице убио њиховог крвника у свом родном месту за новац, након чега је и сам пао на крв, укључио се у организационе послове. Према писању Кракова, ректор Призренске богословије, прота Стеван Димитријевић, послао је Спасу Призренца, са три друга из Призрена прво у јуну 1904. под маском дунђера, да поправља манастир Св. Илије код села Побужја у Скопској Црној Гори. Док су сеоски одбори стварани, Спасоје је са три друга стварао канал за пренос оружја, а затим је и сам, пошто је говорио албански језик, јавно, обучен као Албанац, како се и издавао, почетком новембра пренео 40 мартинки са по сто метака од српске границе у Скопску Црну Гору, под маском шверцера. Милошевић је његов рад по свему судећи усмеравао у сарадњи са Димитријевићем. Наиме, Тановић се пре краја 1904. године одметнуо и постао скопско-црногорски војвода, али је убрзо убијен од локалних сељака због личних расправа. Због његове погибије, сматрајући се одговорним, или пак љут због смрти свог повереника, Милошевић је у децембру понудио оставку на организациони рад и на службу. Нуђење оставке према томе открива Милошевићеву улогу у формирању

10 Додатак 1 2008: док. бр.62, 63, 71, 74, 80, 83; ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 625.

11 Због погибије скопскоцрногорског војводе Спасе Тановића, који је погинуо од руке Срба мештана услед сукоба због сеоских жена, Саватије се крајем децембра разочарао и чак нудио оставку на службу. Спалајковић је молио Министарство да оставку не уважи, а МИД оставку није прихватио (ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 620).

скопскопрногорске организације, чете и канала за пренос оружја (Краков 1930: 150–153, 170; Костић 1923: 372; Шешум 2019: 135, 153; Шешум 2021: 410–411).¹²

Саватије је у Мид-у због својих резултата сматран незаменљивим у плетењу тајне српске четничке мреже јужно од Шаре, што се негативно одражавало на учвршћивање и боље структурирање организације на Косову и у Метохији. Током фебруара 1905. године путовао је преко Врања за Београд, где је вероватно реферисао о организационим пословима, али и у Солун, где је испитивао могућности отпочињања српске четничке акције у околини Ђевђелије и Маријову и повезивања тамошњих будућих српских чета са оним које су већ деловале у околини Прилепа. Током истог и наредног месеца лично је реформисао рад вилајетских одбора четничке организације у Скопљу и Битољу. Коначно, крајем марта 1905. године, Саватије је у Врању решио да напусти организациони рад под маском конзуларног службеника и да деловање настави као одметнути четнички војвода, те је поручио Спалајковићу да за сваки случај обавести турске власти о томе да он више није чиновник конзулата.¹³

СМРТ ОРГАНИЗАТОРА, СМРТ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Одлука Саватија Милошевића у марту 1905. године да се потпуно одметне негативно се одразила на даље развијање организације у Косовском Поморављу, на Косову, у Сиринићу и околини Пећи. Наиме, чета коју је у друштву са кичевским учитељем, Ораховчанином Лазаром Кујунџићем, преко кумановске околине повео према од комита ТМОРО-а угроженом Поречу, однела је са другим српским четама 29. априла 1905. године велику победу над османском војском код села Чelopeка у близини Куманова. Последица победе било је умножавање османске војске и патрола у кумановској околини, повлачење победника са Чelopeка у Србију и поседање српско-османске границе на југоистоку турском војском и башибозуком. Ономогућен да се опробаним каналима пребаци у Пореч, Саватије је одлучио да створи нови. Наумио је да у друштву четника са Косова и из Сиринића, који су знали албански језик, као и он и Кујунџић, обучени као Албанци, пређу османско-српску границу на Копаонику, те да се преко Косова, Пећког Подгора, Подрима, Средске и Сиринића пребаци преко Шар-планине до околине Тетова, а оданде до Пореча. Можда подстакнут примером Спасоја Тановића, Милошевић је решио да, водећи чету, пренесе и пушке мартинке. Седмочлана чета, у којој је поред Саватија и Кујунџића и четири четника Косовца и Сиринићана био и Жика Миловановић, потпоручник из

12 Спалајковић је овом приликом молио Министарство да не уважи оставку. Више због незаменљивости Милошевића, него због молби конзула, оставка није уважена. Додатак 1 2008: док. бр. 61; ДСПКС, књ. 1–2 1998: док. бр. 620.

13 Реформисање и стварање одбора у Скопљу, као и генерално целу мрежу одбора у Старој Србији и функционисање преноса чета и оружја, испаланирао је Саватије Милошевић заједно са скопским вицеконзулом Љубомиром Михаиловићем и представио Министарству иностраних дела. Колико је његов утицај и значај био велики види се из наредбе МИД-а од 11. марта 1905. године, којом се врањском начелству налаже да се не усуди да шаље чете преко границе без претходног договора са Милошевићем и скопским вицеконзулом (ДАС, МИД, ПО 1905, Ф. 5, Д. 9, шифровани телеграми из Врања 10/23. 1–25. 8/7. 9. 1905; Додатак 1 2008: док. бр. 119, 127, 132, 149, 193).

Крупшеца, није успела да безбедно прође. Откривена је, опкољена у Великој Хочи 7. јуна 1905. године, где је након очекиване борбе, у којој је пало више ораховачких Албанаца, изгинула до последњег човека (Шешум 2019: 173–176, 178–179).

Главну последицу великохочке борбе представљало је онемогућавање даљег организовања Срба и напуштање канала за пренос оружја преко Шаре. Током јуна 1905. године због борбе у Хочи, која је код Албанаца створила уверење да српска револуционарна мрежа постоји и да је уперена против њих, одржано је више барјачких и месних албанских зборова у Метохији и на Косову. На њима су утврђиване бесе о привременом прекидању сукоба око крвне освете међу Албанцима и тражено је да барјаци претресу сва српска села у потрази за оружјем, а да она која би одбила претрес казне спаљивањем и убијањем првака. Неки зборови чак су доносили одлуке да се сваки наоружан Србин третира као четник и одмах убије. Албанци су убрзо након борбе у Хочи на наговор приштинског муфтије чак планирали да спале цело српско село Неродимље и побију све његове житеље, подозревајући да је легло четника. Узнемиреност Албанаца и њихов страх од четника били су толики да су током лета 1905. године свуда претраживали шуме и планине у потрази за њима (Перуничих 1988: 251, 267–269).¹⁴ Организација српске самоодбране, коју је Милошевић стварао 1904–1905. године, његовом погибијом потресена је из темеља и заправо, будући да је на њеном формирању у већини српских заједница тек рађено, не само престала да постоји, већ су дугорочно нестали изгледи да буде до краја изведена.

ИЗВОРИ

- Државни Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење.
Гавриловић 2025: Гавриловић Милан. *Народни џуи, одабрани сјиси*. Приредили Косара Гавриловић, Ана Селић. Нови Сад: Балканија.
- Ѓоргиев 2007: Драги Ѓоргиев (прир.). *Турски документи за оружений борби во Македонија 1903–1908*. Скопје: Државен архив на Република Македонија.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 1, св. 2*. Приредио Андреја Раденић. Београд: САНУ 1998.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 1, 3-2*. Приредила Љиљана Алексић-Пејковић. Београд: САНУ 2014.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 1, 4-2*. Приредила Љиљана Алексић-Пејковић. Београд: САНУ 2014.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 1-2*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2006.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 3-1*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2003.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 3-2*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2003.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 4-1*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 1-2*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2006.
- Документи о сјољној џолијици Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 2-1*. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2006.

14 ДСПКС, књ. 1, 3-2 2014: док. бр. 374, 395, 398.

- Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, 2-2. Приредили Љиљана Алексић-Пејковић, Живота Анић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914, књ. 2, *додатак 1. Организација Српска одбрана* 1903–1905. године. Из фондова Архива Србије. Приредила Љиљана Алексић-Пејковић. Београд: САНУ 2008.
- Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914, књ. 3, 3-1. Приредили Михаило Војводић, Василије Крстић. Београд: САНУ 2014.
- Перунички 1988: Бранко Перунички. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига.
- Перунички 1989: Бранко Перунички. *Зулуми аџа и беџова у Косовском вилајету 1878–1913*. Београд: Нова књига.
- Поповић 1987: Јанићије Поповић. *Живот Срба на Косову 1812–1912*. Београд: Јован Косовац.
- Ракић 1985: Милан Ракић. *Конзулска писма 1905–1911*. Приредио Андреј Митровић. Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајин 2021: Зоран Бајин. *Сјалајковић, дипломата и контрареволуционар*. Нови Сад: Прометеј.
- Батаковић 1990: Душан Т. Батаковић. „Истрага оружја у Ибарском Колашину 1901. године“. *Косовскомеђохијски зборник* 1, 269–284.
- Божовић 1930: Григорије Божовић. „Саватије и Колашин“. *Јужни преглед*, год. 5, св. 6–7, 278–283.
- Васић 1990: Драгиша Васић. Два месеца у југословенском Сибиру. Уписи из Русије, јулијански, есеји, кријичке, чланци. Приредио Гојко Тешаћ. Београд: Просвета.
- Вучетић 2007: Биљана Вучетић (прир.). „Сећања Антонија Годоровића на револуционарну акцију у Турској 1904–1914. године“. *Miscellanea*, 28, 265–306.
- Вучетић 2018: Биљана Вучетић. *Бојдан Радековић (1874–1917), судбина једног српског националиста*. Београд: Историјски институт.
- Зарковић 2008: Весна Зарковић. *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу.
- Зарковић 2021: Весна Зарковић. „Улога Исе Бољетинца у колашинским догађајима 1901. године“. *Башићина*, св. 53, 381–397.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Костић 1930: Петар Костић. „Погибија наших четника у Великој Хочи“. *Јужни преглед*, год. 5, св. 6–7, 272–278.
- Степановић 1913: Милутин Степановић. *Срби и Буџари у прошлости и садашњости*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Српски свештенички календар и шемајизам за пресјутину годину 1908. Земун: Богдан Ж. Ђурђевић.
- Хацивасљевић 1936: Јован Хацивасљевић. *Сјоменица Друштва Свете Саве 1886–1936*. Београд: Друштво Светог Саве.
- Шешум 2019: Урош Шешум. *Српска четничка акција (1897–1908). Оружана дипломатија*. Нови Сад: Матица српска.
- Шешум 2024: Урош Шешум. „Саватије Милошевић. Критика романтизоване биографије хајдука, емигранта и потоњег четничког војводе“. Тематски зборник. *Хајдуци у српској историји и памћењу*. Ур. Јован Делић. Нови Сад: Матица српска, 137–166.

ШТАМПА

Време.

Национална борба. Орган националне омладине

Политика.

Uroš S. ŠEŠUM

THE ESTABLISHMENT OF THE SERBIAN SECRET SELF-DEFENSE
ORGANIZATION IN METOHİJA AND KOSOVO 1904–1905

SUMMARY

The paper examines the attempt to establish a secret self-defense organization of the Serbs in the Kosovo Pomoravlje, Sirinić, Kosovo, and Metohija during 1904–1905. The organization was based on arming the population, forming clandestine detachments, and creating channels for transferring weapons from the Serbian–Ottoman border across the Šar Mountains and the area around Tetovo, to Serbian-declared regions across the Vardar, into Poreče and the vicinity of Kičevo. The adventurer and former hajduk Savatije Milošević, an employee of the Serbian consulates in Bitola and Priština, was entrusted with the task of creating the organization. Relying on his old connections with Albanians in Metohija, the organization he had established, and the fact that his associate Lazar Kujundžić was a native of Orahovac, Milošević attempted to lead a detachment and a shipment of weapons across Kosovo and Metohija to the Kičevo area. The seven-member Serbian detachment clashed with Ottoman troops and local Albanians in Velika Hoča, where it was annihilated to the last man. The destruction of the detachment led to the enclave-like isolation of the Serbs in Orahovac and Velika Hoča and their suffering, as well as to Albanian assaults on the Serbs and violent searches for weapons among Serbian communities in Kosovo and Metohija.

Keywords: Old Serbia, Serbian Chetniks, Ottoman Empire, Kosovo and Metohija, Velika Hoča, Orahovac.